

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Ideale samenleving gloort bij tijdige aanpassing aan bevolkingskrimp

Nu het kindertal al een aantal decennia min of meer constant is, komt een veel rustiger demografisch regime in zicht, met voordelen als minder werkloosheid, minder files en minder vervuiling. Het is onverstandig dit vooruitzicht te verstoren met maatregelen om het kindertal te verhogen. Wel is het nu nodig te anticiperen op de gevolgen van bevolkingskrimp.

door *Gijs Beets*

Senior demografisch onderzoeker van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI).

WIE VANDAAG WORDT GEBOREN, heeft volgens de huidige inzichten een leven van ruim 80 jaar voor de boeg. Omdat we er alles aan doen de gemiddelde levensverwachting nog verder te laten stijgen, zou het me niet verbazen als we in 2090 constateren dat veel meer dan de helft van hen die in 2008 zijn geboren nog leven. De voorzieningen die we dan nodig hebben om die mensen een fatsoenlijk leven te bieden, kunnen we, bij wijze van spreken, dus nu al plannen. De geboorte van nu legt een stevige basis onder de overleving en sterfte straks.

Zijn we onze voorouders niet uiterst dankbaar voor het feit dat zij in het verleden zo hard hebben gewerkt aan de substantiële verhoging van de levensverwachting? Zo'n twee eeuwen geleden lag die op circa 40 jaar, nu boven de 80. Dit betekent overigens niet dat de meeste mensen indertijd dus maar 40 jaar oud werden. Velen haalden hun eerste verjaardag niet, maar als dat wel gebeurde, had je ook een heel goede kans om 50 of 60 jaar te worden. Wie wil er terug naar die tijd? Waarschijnlijk niemand, maar...

een lagere levensverwachting zou wel een geweldige oplossing zijn voor het vergrijzingsprobleem. Probleem? Het lijkt erop dat wat voor onze voorouders een strijd of een uitdaging was en een overwinning leek, nu paradoxaal als probleem wordt gezien: hoe moeten we overleven met het sterk stijgend aantal 65-plussers? Verwijten we onze voorouders dat ze het fout hebben gedaan?

VERGRIJZING EN KINDERTAL

Verreweg de belangrijkste demografische variabele die de omvang en samenstelling van een bevolking bepaalt, is het kindertal. De leeftijdsopbouw op een willekeurig moment weerspiegelt het aantal levendgeborenen in de voorafgaande decennia. Als de curve daarvan ups en downs vertoont, gaan zij een leven lang mee. Zo is in de leeftijdsopbouw van 2008 nog steeds het hobbeltje zichtbaar van de kleine geboortegolf van pal na de Eerste Wereldoorlog — deze mensen zijn nu bijna 90 jaar —, maar natuurlijk veel nadrukkelijker de excessieve geboortegolf van na de Tweede Wereldoorlog.

Het kindertal daalde en Nederland vergrijst vooral daardoor al meer dan een eeuw. Het percentage 65-plussers, één van de meest gebruikte vergrijzingsindicatoren, staat nu op 15 en dat is aanzienlijk hoger dan rond

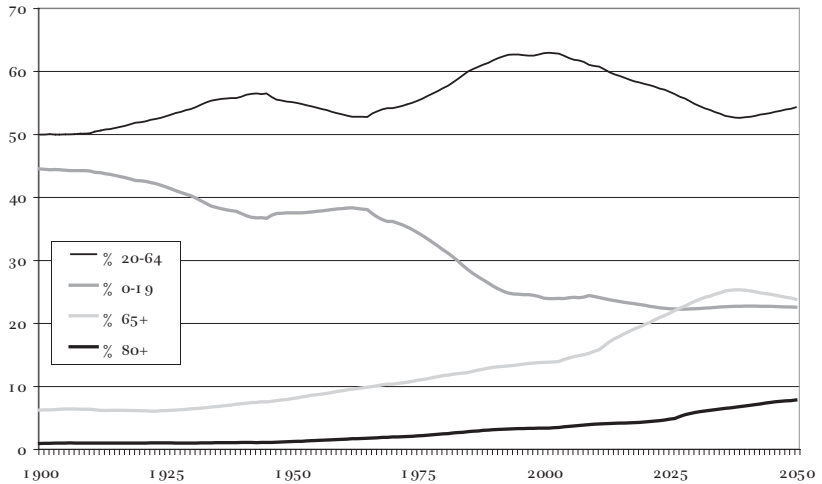
1900 (zie grafiek). Heeft de loutere stijging van dit percentage in de afgelopen eeuw een probleem opgeleverd voor onze samenleving? Dat is mij niet bekend. De stijging verliep langzaam en voorspelbaar en we hebben ons blijkbaar kunnen aan-

Waarom zoveel paniek over het verdere verloop van de vergrijzing?

passen. Ik zie niet waarom dat binnen afzienbare tijd zo dadelijk anders zal gaan. Het gaat weliswaar iets sneller, maar het einde van de stijging is in zicht. En er komen niet nog eens 15 procentpunten bij. Waarom dan zoveel 'paniek' over het verdere verloop van de vergrijzing?

Demografen zien vergrijzing als het proces van veroudering, de verandering van de leeftijdsopbouw van een bevolking van een relatief jonge naar een veel oudere. De ouderdom (dat is de mate van vergrijsdheid) neemt toe. Maar dit proces is niet oneindig, want de theorie van de zogenoemde stabiele bevolking — een bevolking met constante geboorte-, sterfte- en migratieverhoudingen, wat resulteert in een constante groei of krimp van de bevolking — leert dat uiteindelijk ook in een krimpende bevolking de leeftijdsopbouw constant wordt.

De praktijk van Nederland laat zien dat de vergrijzing al over enkele

Ontgroening en vergrijzing in Nederland, percentages van de bevolking in enkele leeftijdsgroepen, 1900-2050 (Bron: CBS; waarnemingen en meest recente CBS bevolkingsprognose)

decennia stopt. De bevolking is dan wel gemiddeld zo'n 45 jaar oud, tegen 28 jaar een eeuw geleden. Dit is een forse verandering, veroorzaakt door een veel lager kindertal dan vroeger, gesteund door de gestegen levensverwachting, terwijl bovendien de komst van (veelal jonge) migranten nog een heel licht dempend effect heeft gehad op de vergrijzing. Doordat het kindertal in Nederland niet zo laag is geweest als in veel andere Europese landen, kenmerkt ons land zich door een relatief gematigde vergrijzingstrend, althans van het structurele gedeelte ervan. Want er is ook nog een ander, tijdelijk gedeelte: ons land krijgt namelijk dertig jaar 'last' van onze relatief omvangrijke en langdurige naoorlogse geboortegolf die 65 jaar gaat worden, maar ook gaat uitsterven. Deze golf hield ons eerst relatief jong, maar zal nu leiden tot een extra impuls van het percentage 65-plussers. We mogen echter verwachten dat dit effect na 2038, wanneer de kleinere geboortecohorten vanaf 1970 de 65-jarige leeftijd bereiken, plotseling wegebt. Per saldo komt er dan een einde aan de vergrijzing: het percentage 65-plussers in Nederland daalt naar verwachting van circa 25 (op de top in 2038) naar circa 22 (zie grafiek). Dit is wel aanzienlijk hoger dan de 15 procent van nu, maar dit gegeven is voor planningdoeleinden uiterst relevant. Overigens zal dit percentage 65-plussers later in de eeuw weer iets gaan stijgen, naar circa 24, om dan min of meer constant te worden. Internati-

onaal gezien betekent het dat Nederland zeer waarschijnlijk wat minder vergrijsd zal zijn dan omringende landen: volgens de zojuist verschenen bevolkingsprognoses van Eurostat (Statistisch Bureau van de Europese Unie) is en blijft Nederland behoren tot de Europese middenmoot, met een gemiddelde leeftijd en percentages 65-plussers en 80-plussers net iets onder de gemiddelde EU-waarden.

Door een naijleffect zal het percentage 80-plussers in Nederland pas rond 2053 een top bereiken. De ontgroening van Nederland (daling van het percentage 0-19 jaar) is nu al nagenoeg gestopt, en de potentiële beroepsbevolking (20 tot 65 jaar) was zojuist, in relatieve termen, van maximale omvang. Economisch gezien hebben we van dit laatste recent veel vruchten kunnen plukken. Ook voor de afhankelijkheidsgraad blijft Nederland in de middenmoot van de Europese Unie. Uiteraard zijn de uitspraken over de toekomst omgeven door onzekerheden.

BEVOLKINGSKRIMP IS EEN SAMENSPEL VAN MEER FACTOREN

Waarom dit verhaal in een verhandeling over bevolkingskrimp? Omdat het één niet los kan worden gezien van het ander; omdat besluiten van onze voorouders over hun kindertal nu nog steeds 'natrillen'. Dit betekent ook dat alles wat we nu besluiten over het kindertal, verreikende gevolgen heeft. Groei of krimp van een bevolking wordt immers bepaald door geboorte, sterfte en migratie. Deze demografische componenten zijn gedeels onafhankelijk van elkaar en dragen elk op eigen wijze bij aan omvang en leeftijdssamenstelling van een bevolking. Verreweg de meeste mensen in een bevolking (97%) leveren van jaar op jaar geen andere bijdrage aan de leeftijdsopbouw dan dat ze allemaal ieder jaar precies één jaar ouder worden. In die zin is een bevolking een uiterst log lichaam dat slechts met een geweldige inertie verandert. Een ramp moet heel groot zijn wil deze demografisch waarneembaar zijn op landelijk niveau. De watersnoodramp van 1953 met ruim 1800 dodelijke slachtoffers valt in de landelijke sterftestatistiek nauwelijks op, wel uiteraard in die van Zeeland. Kleine lokale bevolkingen zijn vaak erg gevoelig voor demografische verstoringen. Vooral de vaak minder goed voorspelbare migratiebewegingen kunnen behoorlijke effecten hebben.

Bij een gelijkblijvende levensverwachting en migratie leidt een kindertal boven het zogenoemde vervangingsniveau¹ tot bevolkingsgroei. In Afrika ten zuiden van de Sahara krijgen vrouwen ook nu nog gemiddeld 4,5 kinderen. Nu leeft 12 procent van de wereldbevolking in dat deel van de wereld, rond 2050 zal dat 19 procent zijn. Zelfs met de desastreuze effecten van aids zal de bevolkingsomvang daar nog meer dan verdubbelen.

Komt een kindertal onder het vervangingsniveau, dan volgt niet alleen vergrijzing maar uiteindelijk ook bevolkingskrimp. Verhoging van de levensverwachting en een immigratieoverschot kunnen dat proces vertragen. Door de al eerder genoemde demografische inertie duurt het een tijd voordat die krimp begint. Daar valt vrijwel niets tegen te doen, want mensen eerder laten sterven is geen optie, mensen tegen hun wil meer kinderen laten krijgen, is een vrijwel onbegaanbare weg. Een stijging van het aantal geborenen kan wijzen op een 'gunstig' effect van een bepaalde, voor ouders kennelijk interessante beleidsmaatregel, maar veelal blijkt pas later dat zij hetzelfde aantal kinderen nu alleen wat eerder hebben gerealiseerd. Begin jaren negentig verruimde Zweden om emancipatorische redenen het betaalde ouderschapsverlof van 24 naar 30 maanden. Dat leidde vervolgens massaal tot 'eerder kinderen krijgen', en tot 'het tweede kind sneller na het eerste' maar niet tot uiteindelijk 'meer kinderen' per vrouw. Gevolg: eerst een opvallende geboortegolf, daarna een opvallend 'geboortetal'. Dat kwam mede doordat de maatregel financieel onhoudbaar bleek en na enkele jaren ongedaan werd gemaakt. Gevolg is dat Zweden nu een geweldige en dure inspanning moet leveren om die golf te faciliteren, ruim 80 jaar lang.

Meer (jonge) mensen uit een ander land laten immigreren, is al evenmin een oplossing. Het leidt tot grote uitdagingen op het punt van integratie. Aanvankelijk biedt dat laatste wellicht enig soelaas tegen bevolkingskrimp en vergrijzing, maar op lange termijn kan het niet worden volgehouden, want er breekt een tijd aan waarin verschillende landen/bedrijven gaan 'vechten' om dezelfde migranten. Vergrijzing is immers een wereldwijd fenomeen, zelfs in Afrika. Het aantal jonge mensen dat zou kunnen vertrekken, wordt uiteindelijk steeds schaarser en hun vertrek leidt tot extra vergrijzing in hun land, dat daarop zeer waarschijnlijk niet zit te wachten. Ze willen hun jongeren behouden, vooral de beter opgeleiden, om zichzelf economisch te versterken.

BEVOLKINGSKRIMP ALS UITDAGING

Verzet tegen bevolkingskrimp kan men een tijdje volhouden, maar uiteindelijk volgen berusting en aanpassing. We zijn al eeuwen gewend aan bevolkingsgroei, dus is aanpassing aan bevolkingskrimp moeilijk te bevatten voor allen die altijd in positieve groeicijfers hebben gedacht. Maar misschien wordt er over een aantal eeuwen erg gunstig geoordeeld. Mogelijk kijkt men dan terug op een rumoerig omslagpunt dat over de aarde kwam in de eerste helft van de 21ste eeuw, en is de wereldbevolkingsomvang niet exponentieel verder gegroeid tot 50 miljard aan het eind van deze eeuw en

Een substantieel deel van de bevolking heeft voorkeur voor een Nederland met een kleinere bevolkingsomvang

meer dan 200 miljard aan het eind van de volgende (wat zou gebeuren als het kindertal vanaf 2000 constant wordt gehouden). In 1965 was er ‘paniek’

in Nederland toen het CBS voorspelde dat ons land rond het jaar 2000 meer dan 20 miljoen inwoners zou tellen. Waarom is het nu dan zo erg dat het inwonertal op termijn heel langzaam tot een top van 17 miljoen komt en daarna heel langzaam gaat teruglopen? Uit de reguliere NIDI-

onderzoeken naar ‘Meningen en opvattingen van de bevolking over aspecten van het bevolkingsvraagstuk’, blijkt dat een substantieel deel van de bevolking voorkeur heeft voor een Nederland met een kleinere bevolkingsomvang.² Een natuurlijk verloop van bevolkingsgroei naar -krimp biedt kansen voor een overzichtelijker wereld. Een duurzame wereldbevolking, met over een paar eeuwen bijvoorbeeld maar 4 miljard inwoners, onder wie 10 miljoen Nederlanders, zal in plezierig evenwicht kunnen leven met de schaarse middelen nodig voor een fatsoenlijk bestaan voor ieder. Maar bovenal heeft men dan, in het voetspoor van de Staatscommissie Bevolkingsvraagstukken (Staatscommissie Muntendam; eindrapport in 1976) bedacht dat een stationaire bevolking ideaal is, dat wil zeggen een bevolking die niet verandert in omvang, noch in leeftijdsopbouw, omdat de aantallen geborenen, overledenen en migranten van jaar op jaar constant zijn. Het kindertal is dan gestegen naar precies het vervangingsniveau, de levensverwachting is misschien wel 100 jaar of meer. Van jaar op jaar hoeven veel ‘Prinsjesdagvoorstellen’ dan niet te veranderen. Vraag en aanbod van veel goederen en diensten zijn constant, want ook de omvangen van de totale en de economisch actieve bevolking zijn goed op elkaar afgestemd. Er is nauwelijks werkloosheid, wel de nodige vernieuwing, verversing en doorstroming op de arbeidsmarkt. Er zijn geen files meer, want computer-gestuurd thuiswerken is heel gewoon. Grond, lucht en water zijn schoon. Kortom, de ideale samenleving die wij graag aan onze nakomelingen willen doorgeven. Een samenleving die bereikbaar wordt als we ons nu aanpassen aan bevolkingskrimp. En dat is verre van synoniem met uitsterven: met het huidige kindertal duurt het nog zeker tot 2500 voordat Nederland zelfs maar in de buurt komt van 10 miljoen inwoners. Wie nu wordt geboren en minstens 100 jaar wordt, hoeft er vrijwel niet op te rekenen mee te maken dat Nederland minder dan 16 miljoen inwoners zal tellen.

Nu het kindertal al een aantal decennia min of meer constant³ is, komt een veel rustiger demografisch regime binnen handbereik. Meewerken aan een versterking nu, via bijvoorbeeld een hoger kindertal, met een grote

kans dat het alleen maar leidt tot een tijdelijke geboortegolf, acht ik onverstandig.

Ik zie bevolkingskrimp als een logisch uitvloeisel van wat een paar decennia geleden in gang is gezet: het op veel grotere schaal bereiken van hogere opleidingen, massalere arbeidsmarktparticipatie, zelfontplooiing. Bevolkingskrimp hangt ook samen met de introductie van de anticonceptiepil. Maar de pil was niet de oorzaak van de daling van het kindertal, want dat begon al in 1870 te dalen. De pil was het perfecte instrument. Een gezin met maar twee kinderen is erg in trek. Mensen kiezen graag het beste voor zichzelf en hun naasten, en zoeken zekerheid voordat het eerste kind 'op stapel' wordt gezet. Maar hoe kies je de perfecte partner om het ouderschap mee te delen? Er lopen steeds meer kritische jongvolwassenen rond die best een kind zouden willen krijgen, maar geen partner hebben. En kinderen krijgen zonder partner kan tegenwoordig wel, maar komt toch nauwelijks voor. Het zal niet eenvoudig zijn mensen te bewegen meer kinderen te krijgen dan ze van plan zijn. En al zeker niet omdat bijvoorbeeld een minister dat wil.

Demografische veranderingen zijn moeilijk beïnvloedbaar en als er al een beleidseffect is, is dat doorgaans maar beperkt. Omdat de consequenties van demografische veranderingen zo groot zijn, is rustiger demografisch vaarwater te prefereren. Consequenties van vergrijzing en bevolkingskrimp doen zich natuurlijk op allerlei fronten voor (bijvoorbeeld huisvesting, arbeidsmarkt, productie en consumptie, lokale voorzieningen, verkeer en vervoer) en manifesteert zich regionaal in verschillende gedaantes. Niet de kop in het zand steken, maar de uitdaging aangaan. Er zijn herstructureringen nodig en die bieden allerlei nieuwe economische kansen. Maar dat betekent ook een zorgvuldige bestuurlijke begeleiding, want de omslag komt in de verschillende regio's op verschillende momenten. Enkele Nederlandse regio's (Oost-Groningen, Zeeuws-Vlaanderen, Zuid-Limburg) hebben er nu al volop mee te maken, ook al omdat het een fenomeen is dat de landsgrenzen overschrijdt. Dus is ook intensivering van internationaal overleg nodig: waar leggen we nog wel nieuwe woonwijken en bedrijventerreinen aan, breken we bestaande voorzieningen af en schenken we de vrijkomende grond terug aan de natuur?

Noten

- 1 Demografen verstaan onder het vervangingsniveau het kindertal dat nodig is om de ene generatie precies te vervangen door de andere. Onder de huidige sterftecondities in Nederland dienen vrouwen dan gemiddeld 2,07

kinderen te krijgen. Bij gelijkblijvende condities van sterfte en migratie treedt bij een lager kindertal veroudering van de bevolking op, meestal pas met enige vertraging, bij een hoger kindertal verjonging. Afhankelijk van levensverwachting en migratie is de praktijk vaak weerbarstig.

- 2 Esveldt, Ingrid, Gijs Beets, Kène Henkens, Aart C. Liefbroer en Hein Moors (2001), *Meningen en opvattingen van de bevolking over aspecten van het bevolkingsvraagstuk 1983-2000*. Rapport nr. 62. Den Haag: NIDI, pp. 16-18.
- 3 Dit is gemeten in de levensloop van vrouwen: het uiteindelijk kindertal dat een gemiddelde vrouw in haar leven voortbrengt. In opeenvolgende geboortegeneraties kent het verloop van dit kindertal inmiddels een opvallend stabiel patroon, hoewel iets onder het vervangingsniveau. Daarvan kan Nederland veel profijt hebben, ook economisch gezien; verstoring ervan kan juist tot veel onaangename gevolgen leiden.